

Жумабаева Д.С.

**КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ САБАКТАРЫНДА ОКУУЧУЛАРДЫН
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДА МУГАЛИМДИН РОЛУ**

Жумабаева Д.С.

**РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ФОРМИРОВАНИИ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА УРОКАХ
КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**

D.S. Zhumabaeva

**THE TEACHERS ROLE IN THE FORMATION OF COMPETENCE IN KYRGYZ
LITERATURE CLASSES**

УДК: 82.371.3 (575.2)

Бул макалада азыркы ааламдашуу доорундагы баалуулуктар, билим берүүнүн жаңы парадигмасы болгон компетенттүүлүк маселеси жөнүндө сөз болот. Мектептерде окуучулар кыргыз адабияты сабагы боюнча белгилүү бир компетенттүүлүккө ээ болушу үчүн мугалим да компетенттүү болуусу керек. Автор мугалимдин компетенттүүлүгүнүн ролу жөнүндө кеңири баяндоого аракет жасайт.

Негизги сөздөр: билим берүү, ааламдашуу, баалуулук, компетенттүүлүктөр, маалыматтык, адабият.

В статье излагаются мысли о ценностях в эпоху глобализации, о проблеме компетентности, как о новой парадигме образования. В школах для того, чтобы ученики могли иметь компетентность на уроках литературы кыргызского языка, учитель тоже должен быть компетентным. Автор старается подробно рассказать о роли компетентности учителя.

Ключевые слова: образование, глобализация, ценность, компетентность, информационный, литература.

In this article tells about the idea of actually problems competence in globalization epoch. In schools competence is one of the paradigm now. The author tells about the role competence teachers.

Key words: education, globalisation, value, competence, information, literature

Доор алмашып, бул жүз жылдыктын башталышында, ааламдашуунун бүгүнкү шартында мугалимге дагы жаңы талаптар коюлуп жаткан учур. Себеби билим берүүнүн ички мазмуну өзгөрүп, жаңыланып жаткан убакта элибиздин эзелтен келе жаткан маданиятын, адабиятын жаш муундарга жеткирип, жүрөгүнө сиңирүү мугалимдердин жана ата-энелердин милдети болуп калууда. Мугалим билимдүү адам болгондуктан, учурдун талаптарын эң туура баамдай алган көрөгөч инсан болушу шарт. Технологиянын баш айланткандай тез өнүккөн жана адамдардын түшүнүктөрү тынымсыз өзгөрүлүп турган мезгилде ал кандай кадам жасоону билет жана окуучуларга жол көрсөтөт. Мугалим өзүнүн жеке кызыкчылыгынан коомдун же элдин кызыкчылыгын жогору коёт, бүтүндөй улутту же өзү окутуп жаткан муунду учурдун жаман адаттарынан арылтуу жолдорун тапканга аракет жасагандан да чарчабайт. Мектептеги өспүрүм балдарда акча жана пайда, байлык жана бийлик деген өзүмчүл пайдакечтикке гана багытталган психология үстөмдүк кылып турган мезгилде балдарды руханий

дүйнөсү бай, элим-жерим дегенде чын жүрөгүнөн күйүп-жанган мекенчил инсандарды тарбиялаган да-мугалим. Эгерде коомчулук өз баалуулуктарынан алыстап кетсе, аларды өз баалуулуктарына кайрадан ээ болгон, калкы үчүн ак дилинен кызмат кылган адамдар болуп тарбияланышына салым кошкон да мугалим деп айтсак жаңылбайбыз. Окуучулар дайыма бири-бири менен сүйлөшүп, сабактар жана мугалимдер тууралуу ой бөлүшкөндө мугалимдин жакшы сапаттарынын ичинен айрыкча анын терең билими, усулдук чеберчилиги жана классты башкаруу жөндөмдүүлүгү жөнүндө сөз кыларын билебиз. Мындай мугалим жөнөкөй сабакты да илим-билимдин ажайып кереметтүү дүйнөсүнө баш бактырып, ал эми окуучуларды анын жигердүү катышуучуларына айлантат. Бул болсо өз кезегинде окуучулардын келечегине жана келечектеги гүлдөгөн Кыргызстандын өркүндөшүнө чоң таасирин тийгизет деп ойлойбуз. Натыйжада сапаттуу жана керектүү билим алган окуучуларыбыз таза, жаркын коомдун куруучуларына айланат.

XXI кылымда кескин тездеген ааламдашуу процесси, баалуулуктардын өзгөрүшү, көп түрдүү маданияттардын бири-бирине тийгизген таасири жашоого, турмушка карата көз караштардын, баалуулук ченемдеринин өзгөрүүсүнө алып келди. Бүгүнкү күндө баалуулуктардын күрөшү жүрүп жатат деп айтсак туура болор. Адамзат Жер планетасында эзелтен бери болуп көрбөгөндөй баалуулуктардын күрөшүн башынан өткөрүүдө: тил баалуулугу, территориялык, диний баалуулуктар, экономикалык баалуулук, адеп-ахлак чен-өлчөмдөрү, маданий баалуулук. Натыйжада биз жашаган коомдо баалуулук ченемдери да өзгөрдү. Аларга төмөнкүлөрдү атап кетсек болот:

- көп тилди билүү жөндөмдүүлүгү;
- коммуникациялык бирге аракеттешүү жана кызматташуу;
- толеранттуулукка негизделген көп түрдүү маданияттын шартында жашоо;
- тынымсыз өзгөрүүгө дуушар болгон турмуш агымында өз жолун таба билүү;
- улам жаңы, кокусунан пайда болгон көйгөйлөрдү чечүүгө болгон аракеттенүү;
- көп түрдүү маданияттардын диалогу жүрүп турган кыйчалыш мезгилде өзүнүн нукура-лыгын, өз ордун табуу;

Мына ушундай тез өзгөрүп турган замандын агымы ичинде билим берүү процессинде да көптөгөн өзгөрүүлөр жаңылыктар менен коштолуп жатат. Алардын бири - окуучулардын билим алуу процессинде компетенттүүлүккө ээ болуусу. Компетенттүүлүк жөнүндө түшүнүк илимге 1960-жылдардан баштап кирет да, бул маселе боюнча окумуштуулар Н.Хомский, Дж.Равен, Н.В. Кузьмина, О.Е. Лебедев, А.В. Хуторской, А.К. Маркова изилдөөлөрүн жүргүзүп, алар компетенттүүлүктүн билим берүүдөгү ордун белгилеп келишкен. 21-кылымдагы билим берүү боюнча эл аралык комиссиянын докладында Жак Делор “Билим берүүгө негиз боло турган төрт түркүк: таанып-билүүнү үйрөнүү, жасаганды үйрөнүү, бирге жашоону үйрөнүү, жашоону үйрөнүү” деп 4 негизги глобалдуу компетенттүүлүктөрдү айтып өткөн. Биздин өлкөбүздө да билим берүү тармагында компетенттүүлүккө багытталган билим берүү парадигмасы колдонууга кирди жана учурда актуалдуу маселелерге айланып отурат. 2014-жылы жарык көргөн “Мектептик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартында” компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруу зарылдыгы белгиленген. Стандартта компетенттүүлүктүн деңгээлдеринен бери кеңири баяндалган. Окуучу жөн эле билим алып эле калбастан, ал ошону менен бирге белгилүү бир компетенттүүлүктөргө да ээ болушу керек. Окуучу билим алып жатканда практикалык ишмердүүлүктө пайда болгон кыйынчылыктарды же тактап айтканда, көйгөйлөрдү чечүүгө жана ошол эле учурда ишмердүүлүктүн ыктарына ээ болууга үйрөнүүнүн өзү компетенттүүлүк болуп саналат. Окуучу жаралган көйгөйлөрдү өз алдынча коё билип, аларды чечүүдө зарыл болгон билимдерди издеп таап аныктайт жана алдыга койгон максатка жетүү үчүн кайсы кадамдарды аткарууну билет.

Алкактык улуттук куррикулумда компетенттүүлүктөр төмөнкүдөй бөлүнүп көрсөтүлгөн: [2;47]:

- Маалыматтык компетенттүүлүктө окуучунун маалымат менен иштөө билгичтигин колдонууга даярдык, б.а. маалыматты өзүнүн ишмердүүлүгүн жүзөгө ашыруу, өз алдынча жыйынтыктарды чыгаруу үчүн колдонот.
- Социалдык-коммуникациялык компетенттүүлүктөргө: окуучунун өз умтулууларын башка адамдардын кызыкчылыктарына шайкеш келтирүүгө, зарыл маалыматты диалогдо алууга жана аны инсандык, социалдык, кесиптик көйгөйлөрдү чечүү үчүн оозеки жана жазуу жүзүндө берүүгө даярдыгы.
- Өзүн уюштуруу жана “көйгөйлөрдү чечүү” компетенттүүлүгү маалыматтагы жана турмуштук кырдаалдардагы карама-каршылыктарды байкоого жана аларды ар түрдүү ыкмаларды колдонуп, өз алдынча же башка адамдар менен бирге аракет кылып чечүүгө даярдык.

Э.Мамбетакунувдун пикиринде, маалыматтык компетенттүүлүктө өздөштүргөн окуу маалыматтарды, билимдерди практикада колдонуу үйрөнүү компетенттүүлүгү бар. Мисалы, кайталап айтып

берүү, дил баян жазуу, маселе чыгаруу, курал-аспап жасоо, коомдогу айрым көрүнүштөрдү, фактыларды талдоо сыяктуу компетенттүүлүктөрүн киргизген. [1;26].

Компетенттүүлүк ишмердүүлүктүн ар түрдүү тармагында ар кандай мүнөздөмөлөргө ээ болуп келе жатат. Кыргыз адабиятын окутууда да окуучу белгилүү бир компетенттүүлүктөргө ээ болот. Окумуштуу С.Рысбаев кыргыз адабияты сабактарында окуучулар ээ болуучу предметтик компетенттүүлүктөрдү үчкө бөлүп карайт:

1. Адабий-теориялык компетенттүүлүктөргө: элибиздин оозеки чыгармачылыгынан баштап профессионал адабиятына чейинки көркөм адабияттын эң мыкты үлгүлөрүн билүү, алардын мазмуну жөнүндө билүү;

2. Маданий компетенттүүлүктөргө: адабий чыгармалардын идеялык-тематикалык табияты, образдар системасы аркылуу элдин жан дүйнөсүн, философиясын, эстетикалык-нравалык идеалдарын үйрөнүү;

3. Когнитивдик же таанып-билүүчүлүк компетенттүүлүктөргө: адабий чыгарманын сюжети жана мазмуну аркылуу элдин салт-санаасын, дүйнөгө болгон көз карашын, келечек идеалдарын таанып-билүүнү киргизет. [3;20]

Окуучунун жогорку деңгээлдеги компетенттүүлүккө жетиши үчүн биринчи кезекте кыргыз тили жана адабияты мугалими өзү компетенттүү болушу талап кылынат. Биздин оюбузча, окуучулар ээ боло турган компетенттүүлүктөр кандайдыр абстракттуу түшүнүктөр эмес, конкреттүү коюлган максаттуу кадамдар аныкталган так түшүнүктөр болуусу керек. Окуучулар кыргыз адабияты сабагында жөн эле билим, билгичтик, көндүмдөргө эле үйрөнбөстөн, окуучу төмөнкүдөй компетенттүүлүктөргө ээ болуусу зарыл:

1 Алган билимдерди колдонуу компетенттүүлүгү - буга балдардын кыргыз адабияты эле эмес, дүйнөлүк адабияттын кээ бир үлгүлөрүн мыкты билүү, алардын мазмуну жөнүндө же сюжетин гана айтып берип койбостон, каармандарга образдык талдоо жүргүзө алуусу, өзүнүн оюн оозеки да, жазуу түрүндө да бере билүүсү (буга эссе, баяндама жана дилбаян жаза алуу сыяктуу компетенттүүлүктөр) кирет.

2. Социалдык компетенттүүлүктөргө окуучу ар кандай социалдык топтордо өзүнүн адабиятын, ал аркылуу маданиятын жеткиликтүү түшүндүрүп жеткире билүү, тынымсыз өзгөрүүгө дуушар болгон турмуш агымында кыргыз адабиятынын ордун, анын нукуралыгын, өзгөчөлүктөрүн айтып бере алуу компетенттүүлүктөргө ээ болуусу кирет.

3. Өзүн уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүгү. Бул кыргыз адабияты сабактарында өтүлгөн чыгармалар аркылуу окуучуда эң мыкты адамдык сапаттардын калыптанышы, окуучунун өзүн-өзү тарбиялай билүүсү, турмуштук көйгөйлөрдү чечүүгө даярдыгынын болушу, улам жаңы, кокусунан пайда болгон көйгөйлөрдү чечүүгө болгон аракеттенүүдө максаттуу кадамдарды

аткаруу чечимин чыгарууга үйрөнүүсүн киргизсек болот.

Ушул жерде адабиятчы мугалимдин өзгөчө бир салымын, ордун көрсөтүп кеткенибиз жакшы. Мугалим, конкреттүү айтканда, кыргыз адабияты мугалими окуучунун эмнени билип калганына эмес, окуучу мектепте окуган жылдарда жаңы эмнеге үйрөнгөнүнө, алган билимдерин турмушта колдонушуна: маалыматтарды окуучу талдай алышына, жаралган көйгөйдү чечүүгө кайсы кадамдарды таштаса болоруна, окутуунун эң мыкты натыйжаларына жетишүүсүнө көңүл бурат. Кыргыз тили жана адабияты мугалими баалуулуктарды ачык-айкын түшүнүп, алдына конкреттүү максаттарды койгон, өзүнө болгон ишеними күчтүү, кыйын кырдаалдарда чечимдерди кабыл ала алган, өз алдынча ой жүгүртө алган, максатка жетүү үчүн башкалар менен биргелешип иштөөгө жөндөмдүү, алдыда коюлган максаттарга жетүү менен байланышкан ар кандай көйгөйлөрдү чече алган инсан болушу шарт. Ал максаттарды ишке ашырууда жаңы идеяларды жана инновацияларды колдонууга даярдыгы бар, башка адамдарды уга билүүгө жана алардын айткандарына көңүл бурууга даяр. Ошону менен бирге конфликттерди чечүүгө жана ар түрдүү чыңалган жагдайларды жумшарта алуу жөндөмүнө да ээ болуусу керек.

Биз жогоруда санап өткөн компетенттүүлүктөр мугалимдин кесиптик-методикалык билимдерине жана билгичтиктерине тиешелүү болгону менен андан башка мамилелешүү жаатындагы социалдык-психологиялык компетенттүүлүктөр да маанилүү ролду ойнойт. Бул жагдайдан алып караганда мугалимдердин өз кесибин сүйүп, балдарга билим берип иштеп калышы, кандай кыйын кырдаал болсо да, аны жеңип чыгышы дал ушул социалдык-психологиялык компетенттүүлүктөрдүн калыптануусунан көз каранды болот деп айтсак жаңылбайбыз.

Мугалим окууну бүтүп баргандан кийинки кырдаалды көз алдыбызга элестетип көрөлүчү. Мектеп боюнча жаш мугалимдин баскан-турганынан баштап бардык кыймыл-аракеттери педагогикалык жамааттын, окуучулардын сынаакы көз караштары менен коштолуп турат. Кээде жамааттагы туура эмес мамиле, социалдык көйгөйлөр, же жетекчилик менен пикир келишпестиктин айынан канчалаган мыкты мугалимдерибиз мектепте эмес, башка тармактарда же чет өлкөлөрдө жалданып иштөөгө мажбур болгону эч кимден жашыруун эмес. Ушул көйгөйлөрдүн бардыгы студенттерди мугалимдик кесипке даярдоодо компетенттүүлүккө басым коюу менен эмес, жөн эле билимдердин мазмунун окутуп койгондон улам келип чыгып

жатканын түшүнүп турабыз. Мугалимдердин кесиптик чеберчилигин изилдеген изилдөөлөргө көңүл буруп көрөлү.

Дүйшөн Шаматовдун ою боюнча, окууну жаңы бүткөн жаш мугалим класстын ичиндеги мамилелерге (окуучулар менен тил табышып кетүү), кесиптик же методикалык даярдыгына байланыштуу көйгөйлөр, мектептин деңгээлиндеги маселелерге (мектеп жетекчилиги жана мугалимдер жамааты менен мамилеси) жана ата-энелер менен алака түзүү сыяктуу көйгөйлөргө туш болот. [4;14]. Жаш мугалимдердин мындай көйгөйлөргө учурашы алардын кайсы предметтен сабак беришине байланыштуу эмес, демек, бардык жаш мугалимдерди ушундай “тосуп алуу” күтүп турат. Мындай ал-абалды Кыргызстандын дээрлик бардык аймактарынан жолуктурууга болот. Өзүнүн билгенин жаш мугалимдерге үйрөтүп, шакирт даярдаган, менден да озуп, мен үйрөтүүгө жетишпей калган көп нерсени балдарга үйрөтүп калсын деген ниеттеги гумандуу жана кең пейил педагогдор аз санда болгону өкүндүрөт.

Айтайын дегенибиз, студенттерди мугалимдик кесипке даярдап үйрөтүүдө алардын конкреттүү максаттарды коё билип, ошол максаттарга жетүүдө туш болгон ар кандай көйгөйлөрдөн чыгуунун жолун, кадамдарын иштеп чыгууга үйрөтсөк, же тагыраак айтканда компетенттүүлүккө багытталган билим берүү процесси жүрсө, эми эле бүтүп барган жаш мугалимдер өз ишмердүүлүгүн башка тармакка эмес, билим берүүгө арнайт эле. Демек, окуучуларда да, студенттерде да жогорудагы компетенттүүлүк мамилени калыптандырып окутуу маанилүү аспектилердин бири десек жаңылбайбыз. Анткени мугалим өзү компетенттүүлүккө ээ болбой туруп, окуучуну үйрөтө албастыгы белгилүү.

Биздин оюбузча, компетенттүүлүккө багытталган билим берүү ишмердүүлүгү билим берүүнүн сапатын жакшыртуунун жана билим берүүнүн жыйынтыктарынын жаңыча парадигмаларын аныктоонун көйгөйлөрүн чечүүдө олуттуу роль ойнойт.

Адабияттар:

1. Мамбетбакунов Э. “Окуучулардын билим алуу технологиялары жана компетенттүүлүктөрү”, “Эл агартуу” журналы, № 9-10, 2015-жыл, 26-бет.
2. Калдыбаев.С. К., Мамытов А. М., Иптаров.С. И.
3. “Педагогикалык баалоонун негиздери”, Б.-2014, 47-бет.
4. Рысбаев С.К. ”Кыргыз тили, адабияты мугалимине жүз кеңеш”, Бишкек-2014, 20 б.
5. Шаматов. Д. “Жаш мугалимдер жардамга муктаж” “Шоокум” журналы, 2014-ж., №7 сентябрь, 14 -бет.

Рецензент: к.т.н. Мурзахметов А.К.